

TÓTH ENDRE

SZENT MÁRTON LÚDJA

A nyugati szerzetesség első, nagy tekintélyű képviselője Szent Márton tours-i püspök volt.¹ Életével követendő példát állított a keresztények számára Európa frissen krisztianizált vidékein. Ő volt az első, akit az egyház annak ellenére, hogy nem volt vértanú, halála után már szentként tisztelt. Szinte egy emberöltő múlva templomok épültek tiszteltére, életrajzokat és verseket írtak róla. Klodvig, a frankok királya Szent Márton sírjánál fogadta meg a gótok elleni harc előtt, hogy megkeresztelkedik. A későbbiekben a Meroving-családbeli uralkodók és a frankok fő védője lett, és ezt a pártfogói feladatát később – ha Szent Remigiussal és Hiláriussal megosztva is, megtartotta. Tiszteletére Franciaországban és a Császárságban a templomok ezreit szentelték.² Első életrajza, amit tanítványa, Sulpicius Severus írt, első mondatában feljegyezte a születési helyét, Sabariát, amit a későbbi életrajzok is megemlítettek.³ Sabaria neve ismertté vált és maradt a keresztény világban. Ismertségére jellemző, hogy az első középkori világtérképeken is feltüntették,⁴ noha a középkori Magyarországnak csak egy-két városa található meg rajtuk. Ismert maradt a név, noha egy szent életében nem a születéshely,

1 Ezúton is köszönöm Wehli Tünde és Veszprémy László szíves segítségét.

2 EWIG E., *Der Martinskult im Frühmittelalter*, Archiv für mittelrheinische Kirchengeschichte 14, 1962, 11–17. Szent Mártonról részletesen és összefoglalóan olvasható: STANCLIFFE 1983; MARTIN, J., *Zwischen Stadt und Land. Christentum im spätantiken Gallien*, Rottenburger Jahrbuch für Kirchengeschichte 18, 1999, 17–32; ANGENENDT, A., *Martin als Gottesmann und Bischof*, ugyanott 33–48; PRINZ, Friedrich, *Das Kirchenverständnis Bischof Martins von Tours und die Verfolgung der Priscillaner*, ugyanott 49–60; HEINZ, Andreas, *Bischof Martin von Tours und die Liturgie seiner Zeit*, MUSCHIOL, Gisela, *Vorbild und Konkurrenz. Martin von Tours und die heiligen Frauen*, ugyanott 77–88; SCHREINER, Klaus, *Schutzherr, Schlachtenhelfer, Friedensstifter. Die Verehrung Martin von Tours in politischen Kontexten des Mittelalters*, ugyanott 89–110; MÜLLER, Christoph, *Der untypische Bischof. Martin von Tours und die Funktionen des Bischofs im spätantiken Gallien*, ugyanott 141–166; GROß-URBAN 1997, LŐRINCZ 2000. Francia vonatkozásban, főképpen a köpenyosztás történetével kapcsolatban lásd a XVIe centenaire de la mort de saint Martin. Mémoires de la Société Archéologique de Touraine. Colloque Universitaire 1997 kötet tanulmányait, BOSCH 1959, a hazai irodalomhoz: REGNIER 1944 és a SZENT MÁRTON EMLÉKE 1999 kötet tanulmányait.

3 *Igitur Martinus Sabaria Pannoniarum oppido oriundus fuit*: Sulpitius Severus, *vita Sancti Martini* 2, 1 (Fontaine 1967, 254). Hazai kiadásában, latinul olvasható az életrajz Havas László bevezetésével: Sulpicius Severus, *Vita Sancti Martini*, Agatha X. Debrecen 2003, 357–448.

4 TÓTH E.–ZÁGORHIDY CZIGÁNY B., *Források Savaria-Szombathely történetéhez*, Acta Savariensia 9., Szombathely 1994, 123.

hanem a mennyei születésnap, azaz a halál helyszíne jut liturgikus tisztelethez. Ennek ellenére a középkori Magyarországon két helyen, Pannonhalmán⁵ és Stenevecen⁶ kegyes legendát építettek fel Márton ottani születéshelyére és imahelyére.

A Szent Mártont ábrázoló témák a hazai műalkotásokon azonosak az egyetemes katolikus egyházban bárhol látható és bármikor készült képzőművészeti alkotásokéval. A szent felismerését szolgáló egyik attribútum azonban jórészt csak a Dunántúlon fordul elő: a szent lábainál ülő lúdra gondolok. Tanulmányomban Szent Márton lúdjának eredetét kerese⁷ és összefoglalom a róla kialakult eddigi elképzeléseket.⁸

A szentek ábrázolása valamilyen attribútummal azért vált szükségessé, hogy a templomokban felismerjék őket. A kereszténység első évszázadaiban a szenteket nem egyéni, hanem összességükben jellemző tárgyakkal ábrázolták. A vértanúkat koronával, koszorúval és az egyes szenteket nevük felírásával tették azonosíthatóvá. A római kori műveltségben szokásos gyakorlat folytatásáról van szó, mint annyi más esetben a császárkori profán és szakrális (ekkor már keresztény) továbbélés esetében. Ami természetes, hiszen a kereszténység birodalomszerte a késő ókori kulturális és vallási közösségekben terjedt el. A császárkori festményeken, mozaikokon a név felírásával tették felismerhetővé a mitológiai alakokat, a népszerű gladiátorokat, kocsihajtókat. Gyakran a lovak vagy más állatok nevét is feltüntették. Az azonosításnak ezt a módját a IV. század végétől a szentként tisztelt emberek ábrázolásában a keresztények is alkalmazták. Nemcsak az iparművészeti tárgyakon, hogy a legkorábbiak közül a Szent Teklát és Konont ábrázoló (Cirga, Törökország) ereklyetartót,⁹ vagy a ságvári ládika vereteit¹⁰ (Péter és Pál apostolok, Thimoteus vértanú, IV. század utolsó harmada) említsük, hanem a monumentális művészetben is, mint a milánói Sant’Aquilino (San Lorenzo oldalépülete) előterének pátriarkákról, apostolokról és szentekről a IV–V. század fordulóján kirakott mozaikképei.¹¹ Vagy később Ravennában a Sant’Apollinare Nuovo főhajójának mozaikjain a férfi és a női szentek fel-

5 A kérdésfeltevés: hol született Szent Márton, Szombathelyen vagy Pannonhalmán, tulajdonképpen értelmetlen. Sulpitius Severus megnevezi a várost, Sabariát, és szélesebb vidéket, a provinciát, Pannoniát. Mivel a római Pannoniában jól adatoltan egyetlen Sabaria nevű város volt, ezért máshol a szent szülőhelye nem kereshető. A pannonhalmi születéshely vélelme a Szent Márton tiszteletére alapított apátságban fokozatosan csak az Árpádkorban alakult ki. A középkori legenda számontartása realitásként éppen a kritikai oklevélkiadást megalapító (Jean Mabillonra, a st. mauri bencés kongregáció tudósára gondolok) bencés rendben ma ropant idejétmúltnak hat. A pannonhalmi legenda kialakulását rövidesen részletesen összefoglalom, addig is TÓTH 1975, LENGVÁRI 1997.

6 TÓTH 1976, 311: 1187-ben Arlandus fia János a Szent Jakab szigeti ciszterciáknak (Zágráb mellett) ajándékozta a Podsused-ben lévő birtokát, *cum loco, olim beatus Martinus vitam colens haeremiticam inhabitasse refertur* (TKALCIC, J. B., Monumenta Historica Episcopatus Zagrabienensis, Zagrabiae 1873, I, 222).

7 Tanulmányomban ennek az attribútumnak az eredetét kerese⁷ emlékezve Tóth Istvánra, akivel sok közös és hasonló témában dolgoztunk, így Savaria szülőltjével, szent Mártonnal kapcsolatban is.

8 A szentek melletti állat-attribútumokat lásd: GERLACH 1972.

9 BUSCHHAUSEN, H., Die spätrömische Metallscrinia und frühchristlichen Reliquiare, Wiener Byzantinische Studien Bd. IX, Wien 1971, 190–207.

10 TÓTH E., Altchristliche Kästchenbeschläge aus Ságvár, (ung.) Folia Arch 44, 1995, GÁSPÁR D., Christianity in Roman Pannonia. An evolution of early Christian finds and sites from Hungary, BAR International Series 1010, Oxford 2002, 96, Nr. 36.I.a.

11 KINNEY, D., Capella Reginae: Sant’Aquilino in Milan, Marsyas 15, 1970–71, 13.; DORIGO, W., Late Roman painting, London 1971, 227–228; La Basilica di San Lorenzo in Milano, A cura di G. ALBERTO DELL’ACQUA, Milano 1985, 159–160.

vonulásán,¹² ahol a férfiak csoportját kiemelt öltözetben éppen Szent Márton vezeti. A templom újraszentelése alkalmával Agnellus érsek talán éppen ezért és az eretnekek (ariánusok) elleni harca miatt adta a Szent Márton titulust a templomnak (*S. Martinus in caelo aureo*).¹³ A vértanúk közös jellemzése a Karoling-korban módosult: a koronát egy másik győzelmi jelkép, a palmaág váltotta fel;¹⁴ az azonosítást még mindig a névfelirat tette lehetővé. Az írás ismeretének visszaszorulásával az egyes szentek felismerhetőségére az első kísérletek a romanikában kezdődtek, majd később alakultak ki és a gótikában váltak általánossá a szentekre jellemző attribútumok. Kiváltója az a folyamat volt, amelynek során nemcsak a templom névadó szentjét, hanem más szenteket is ábrázoltak, akiknek a felismerését biztosítani kellett. A több szent ábrázolása egy templomban szükségessé tette egyéni vagy lehetőség szerint egyéni jellemzésüket. Ez általánosan fogalmazva a vértanúk esetében a vértanúság eszközével, a hitvallóknál a foglalkozás vagy az életük egy jellemző cselekedete kivonatolásával, egyházi vagy világi státusukat jelző viselettel történt. Amennyiben a vértanúnak vagy hitvallónak maradt fenn szenvedéstörténete, életrajza, annak alapján, ha ilyen nem volt, akkor a hozzá kapcsolható legendákból választották ki a megfelelő jellemző tárgyat vagy személyt.

Tours-i Szent Márton könnyen volt jellemezhető: nem nehéz hozzáállni attribútumot vagy az ábrázoláshoz témát találni.¹⁵ Már életében (396-ban) megfogalmazta életrajzát tanítványa, Sulpicius Severus, és fennmaradtak ezzel kapcsolatos levelei.¹⁶ 470 körül Sulpicius műve alapján Perigueux-i Paulinus hexameterben írt hosszú költeményt.¹⁷ Venantius Fortunatus, mert tours-i zarándoklata alkalmával meggyógyult a szembetegségéből, hosszú verset írt a szentéről.¹⁸ Tours-i Gergely életrajza a legendás csodák gyűjteménye,¹⁹ majd Alcuin életrajza,²⁰ végül Jacopo da Voragine *Arany legendája*²¹ tette kanonikussá a középkori ember számára a szent életét, és váltak az ábrázolások fő forrásává.²² Az amiens-i városkapu előtt történtek, amikor a köpenyét a lovas Márton megosztotta a koldussal, volt az a cselekedete, amely a műalkotások elterjedt témájává vált.²³ Érthetően, mert szemléletesen nyilvánult meg benne a tanítás a keresztényi szeretetről és irgalmasságról. A lovon

12 A templom Nagy Theoderik palotatemploma volt. A keletigótók arianizmusa megtévesztéséhez sokatmondó, hogy az alapítófelirat szerint *Theodericus rex hanc ecclesiam a fundamentis in nomine domini nostri Iesu Christi fecit*. A templom csak a IX–X. században kapta Apollinaris vértanú transzlációja után a mai nevét (ILCV Nr. 1793); DEICHMANN, FR.-W., Ravenna. Hauptstadt des spätantiken Abendlandes, II. Wiesbaden 1974, 127–148, URBAN 1997, 195.

13 A ravennai szentekről és feliratairól lásd: H. DELEHAYE, L'hagiographie ancienne de Ravenna, Analecta Bollandiana 47, 1929, 5.

14 EXNER 1989, 124.

15 Elsősorban franciaországi ikonográfiájáról: RÉAU 1958, a németországi: KÜNSTLE 1926, BRAUN 1943, KIMPEL 1974. Középkori hazai emlékeiről és ábrázolásaitól részletesen: WEHLI 1997, WEHLI 1999.

16 Sulpicius Severus munkáinak kiadása: CSEL 1, 1866 (C. Halm), FONTAINE 1967; életrajzai: BHL 5610–5666.

17 Paulinus, Migne, Patrologia Latina 61, Corpus scriptorum ecclesiasticorum latinorum 16, Wien 1888 (kiadta: M. Petschenig)

18 Venantius Fortunatus, MGH Auctores antiquiores 4, 1881.

19 Gregorius Turonensis, Miraculum libri III–VI: de virtutibus s. Martini, MGH Scriptores rer. Merov. L:1, 1885, kiadta S. Krusch.

20 Alcuin, vita Sancti Martini, Migne, Patrologia Latina 101, 658–663.

21 A gyűjtemény hazai használatáról lásd MADAS 1992, 93–99.

22 Életéről szóló forrásokról részletesen: STANCLIFFE 1983, röviden HEINZELMANN 2001, 366–367.

23 BRAUN 1943, 512; RÉAU 0958, 907; KIMPEL 1974, 576.

ülő vagy egyszerűbb változatban a földön álló, köpenyosztó szent lett Márton leggyakoribb ábrázolása a középkorban és később.²⁴ Életrajzaiban azonban – amint azt a szentek ikonográfiájával foglalkozó kézikönyvek megjegyzik – nem említik a ludakat. Madarakra egyetlen utalás történik: Sulpicius Severusnak anyósához, Bessulához címzett levelében emlékezett meg egy eseményről,²⁵ amely a szent halála előtt történt. Amikor a püspök Condacumba (Candes) ment, hogy az ottani vizsályt a papok között lecsillapítsa, útközben a folyón (minden bizonnyal a Loire-on) halakat zsákmányoló vízimadarakat látott. Ezeket a gyanútlanokra leskelődő ördögökhöz hasonlította, majd elűzte a madarakat.²⁶ Sulpicius szóhasználata²⁷ azonban *mergus* (búvármadár), és nem *anser* (lúd). A madarak megnevezése és az esemény is ellentmond annak, hogy a lúd emiatt vált volna Márton jellemzőjévé.²⁸

A XVI. század elején készült a pannonthalmi bencés apátságban az ún. Forgách-kódex,²⁹ amelyben tours-i Szent Mártont püspöki öltözetben és jelvényekkel festették le (l. kép).³⁰ A szent nyársra húzott ludat tart a kezében, és ez a különös attribútum a legkorábbi magyarországi lúdábrázolás a szent püspök mellett. A pannonthalmi kódexet Berkovits Ilona³¹ és Wehli Tünde³² kutatásai szerint röviden ismertetem. A kötet két, folio méretű kéziratát a XVIII. században kötötték egybe.³³ Az első rész evangelistarium: a főbb ünnepeken felolvasandó evangélium-részleteket tartalmaz³⁴ (1^r–24^v). A szöveget miniatűrök, iniciálék és lapszerű minták díszítik. A második rész áldásokat tartalmazó benedictionale és Tolnai Máté pannonthalmi apát idejéből közöl szerzetesi esküt. Ezt a részt losonci Forgách Tamás, szerzetesi nevén Pál 1516-ban írta.³⁵ A kötetet a második rész írójáról nevezték el Forgách-kódexnek. Berkovits I. kimutatta, hogy egy esetben az evangelistarium egyik díszítését másolta (37^v), ezért az evangelistarium korábban készült a benedictionalénál. Az első kódex festője jó művészi színvonalat képvisel, és munkáján német metszetek, elsősorban Dürer Kis Passiójának hatása mutatható ki.³⁶ Szent Márton szőke haja alapján

24 URBAN 1997, 200.

25 BHL 5613

26 Ezt a jelenetet ábrázolja egy Islandból származó, és a Musée de Cluny-ben őrzött hímzés, amely Szent Márton életét 12 képen ábrázolja: GUDJÓNSSON, E. E., Martinus, in: Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder, XI., 1966, 476–477; KIMPEL 1974, 575.

27 Sulpicius Severus, vita Sancti Martini, ep. III, 7 (Fontaine 336)

28 Így gondolta Braun is: 1943, 517.

29 RÖMER 1863, 1–13; KUNCZE L., A pannonthalmi Szent Benedek-Rend könyvtárának története és jelen állapota, Magyar Könyvszemle 1878, 172; ZOLTVÁNY I., A magyarországi bencés irodalom 1404–1534, PRT III 321–328; RADÓ 1973, Nr. 54, 245–248; SÓLYMOS SZ., Szent Márton tiszteletének emlékei Pannonthalmán, Pannonthalma 1996, 8, BERKOVITS 1929, BERKOVITS 1931, BERKOVITS 1965, WEHLI 1996a, WEHLI 1996b, MIKÓ 1996. A kódexre vonatkozó bibliográfia: WEHLI 1996c, 15.

30 Képe: LÓRINCZ 2000, 140, 69. kép

31 BERKOVITS 1929, 181–196, BERKOVITS 1931, 15–18, BERKOVITS 1965, 268

32 WEHLI 1996a, WEHLI 1996b, Wehli 1996c, amely tanulmányokban a kódex modern feldolgozása olvasható

33 A kódex leírása és tartalmi ismertetése liturgiátörténeti szempontból: RADÓ 1973, a díszítéseinek jegyzéke WEHLI 1996c, 8–10.

34 Krisztus- és Mária-ünnepek kivételével a Mindenszentek, Keresztelő Szent János, Szent Benedek, Péter és Pál, Mihály Arkangyal és Szent Márton ünnepe található meg benne, RADÓ 1973

35 A második rész kolofonjában olvasható: *Finis. per manus fratris Pauli nati Thome forgach de losonch in die scholastica v(ir)g(inis). anno d(omi)ni 1.5.16.* BERKOVITS 1931, 18, RADÓ 1973, 245, ahol a kódex tartalma és a többi bejegyzés is olvasható.

36 BERKOVITS 1929, 187, BERKOVITS 1931, 17, BERKOVITS 1965, 76; Wehli 1996a, 110

Rómer Flóris is német hatásra gondolt, és hozzátehetjük: a lúd, ráadásul sült állapotban, amint látni fogjuk, szintén erre mutat. Berkovits I. az első kódexet 1516 elé, és a Dürer-passio keletkezésénél későbbre, 1509–1511 utánra, tehát 1511–1516 közé,³⁷ Wehli Tünde 1511 körülre keltezte.³⁸ Mindkét kódex a pannonhalmi bencés apátság számára készült.³⁹ Az első kódexet a benne látható címer alapján Tolnai Máté főpát készítette.⁴⁰ A kötet a rend II. József-féle feloszlatása után került az Egyetemi Könyvtár birtokába.⁴¹

Az evangelistárium két festményén látható Szent Márton. Az egyiknek az amiens-i köpenyosztás a témája (1¹). A másikon, ahogy Berkovits I. fogalmaz,⁴² a szentet ritka ikonográfiai ábrázolásban látjuk (5¹): a jobb kezében, hosszú nyáron sült (felpucolt) ludat fog.⁴³ A H-iniciálén Márton a püspökbottal majdnem azonos hosszúságú, vékony nyársat tart (2. kép), amelyre a kép témájának megfelelően nyilván ludat szúrtak. Az attribútum meglepő, egy szent képén mondhatni profán, noha jól tudjuk: a lúd – élő állapotban – Márton ismertetőjelei közé tartozik. Az ábrázolás kifejező és a szegény lúd Márton-napi sorsáról árulkodik. A könyvfestő a valós helyzetet, a ludat mint étkezési fogást ábrázolta.

A lúd sorsának ez a kendőzetlen ábrázolása a legkevésbé sem jellemző a szentek attribútumaira, hiszen nem a szentet, nem az őt körülvevő vallásos tiszteletet fejezi ki, hanem a Márton-napi profán étkezést jelképezi.

Nemcsak a *sült* lúd ábrázolása különleges, hanem maga a *lúd* is, amely a szent ábrázolásain csak Nyugat- és Közép-Európa egyes vidékein terjedt el. A recensnek tekinthető hagyomány a lúd megjelenését Márton mellett azzal magyarázza, hogy amikor a szerzetesi magányban élő Mártont püspökké választották, a szent elbűjt, mert a feladatot nem akar-

*Szent Márton képe a pannonhalmi kódexben
(WEHLI 1996b 567 alapján)*

37 WEHLI 1996a

38 WEHLI 1996a, WEHLI 1996b, 584

39 *In Natali scii patris nostri Benedicti* és *In festivitate scii Martini Patroni huius loci* szöveg alapján a használati hely kétségtelenül a pannonhalmi bencés apátság volt, amelynek a temploma Szent Márton tiszteletére van szentelve..

40 Az evangelistáriumban megfestett kék címerpajzsban egy kövekkel díszített, arany leveles koronát tart két oldalán egy-egy kéz. Képe: Pannonhalmi Szent-Benedekrendi főapátság története III 321–328; MIKÓ 1996, 575. A főpát gyűrűspecstjében a címerpajzsban capricornus, a pajzs felett püspöki infula, ami felett két kéz koronát tart; MIKÓ 1996, 571, 1. kép. Az egyszerű származású Tolnai Máté alighanem a királyi kancellárián betöltött jegyzősége során vagy után kapott nemességet és címerlevelet.

41 Bibl. Univ. Budapestini, codex lat. 113. A kódex 1996-tól ismét a pannonhalmi főapátsági könyvtár tulajdona.

42 BERKOVITS 1931, 15.

43 Képe: WEHLI 1996b, 587. A 21' lapon Krisztus mellett RÓMER 1863, 3. szerint Szent Borbála, Alexandriai Szent Katalin és talán Antiochiai Szent Margit (?) társaságában látjuk, így BERKOVITS 1931, 17, is. Az ábrázolás Szent Erazmusz: WEHLI 1996c

ta vállalni.⁴⁴ Az őt kereső embereknek a ludak gágogása árulta el, hol tartózkodik. Tehát a ludak az árulásukkal érdemelték ki, hogy a szent ünnepén sütve kerüljenek az asztalra. Az elképzelés a legkevésbé sem tekinthető jámbor lelki olvasmánynak. Az aitológikus jellegű történet inkább tartható az ismeretlen eredetű szokás népi magyarázatának, mint a lúd-attribútum valódi értelmének.⁴⁵

Ha a szent bőségesen adatolt életrajzaiban sehol nem bukkannak fel a ludak, mi lehet az attribútum eredete? Honnan származik valójában Szent Márton lúdja? Sulpiciustól magától tudjuk,⁴⁶ hogy a szent életének számos részletét nem jegyezte le az életrajzban. Tekintettel azonban a későbbi életrajzokra, amelyekben szintén nem említik a ludakat, biztosnak látszik: a madár nem életrajzi epizódból került a szent ábrázolásai mellé.⁴⁷

Az attribútum eredetét keresve feltűnő, hogy Márton lúdjának előfordulása területileg és időben egyaránt jól körülhatárolható, és a keresztény Nyugat-Európában nem mindenhol ismert. K. Künstle kifejezetten ritkának tartotta a lúd-attribútumot.⁴⁸ L. Réau részletesen nem foglalkozott vele, ami jól mutatja az elterjedés földrajzi korlátait: a lúd még a szent életének helyszínén, francia területen sem tartozott Szent Márton ikonográfiájához. Amint azt J. Braun megállapította, az attribútum Alsó- és Felső-Bajorországban valamint a szomszédos osztrák területeken található meg,⁴⁹ és a XV. század végétől került Szent Márton ábrázolásai mellé. Hozzáfűzhetjük: a lúd-attribútum a történeti Magyarországon is képviselve van, amint azt a pannonhalmi kódex képe és jó néhány későbbi mű mutatja. Elterjedése azonban alig lépi át a Dunántúl területét, és a pannonhalmi kódex kivételével csak barokk előfordulása ismert.⁵⁰

A lúd eredetének keresésekor a képzőművészeti alkotásokon kívül más műfajú emlékeket is figyelembe lehet venni. Szent Márton és a ludak kapcsolata nem csupán a szent ikonográfiájában, hanem a Márton-napi mulatságokon Németországban elhangzó énekekben is olvasható. Amíg a ludak csak a XV. század végén tűnnek fel a püspök ábrázolásai mellett,⁵¹ a szent ünnepéhez kapcsolódó mulatságokon a Martinsliedeket már a XI. századtól bizonyíthatóan énekelték.⁵² A dalokat Wilhelm Jürgensen dolgozta fel, csoportosította és elemezte.⁵³ Nem kevés, 130 dalról van szó. Egy részükben tartalmilag kimutatható az egyházi költészet hatása, az irodalmi alkotások, életrajzok ismerete és használata, és a ludak is ezekben szerepelnek elsősorban. Az irodalmi hatás példaként a 111-es számú

44 LECOY DE LA MARCHE említ egy breton legendát, amely ezt az eseményt beszéli el: 1881, 647. Ugyanígy REGNIER 1944, BÁLINT 1977, II., 519.

45 Ugyanígy: MEZGER 1997, 285

46 Vita Sancti Martini 1, 7–8 (Fontaine 252–253).

47 BRAUN 1943, 517; ugyanígy MEZGER 1997, 285.

48 KÜNSTE II. 439; vitatkozik vele BRAUN 1943, 515

49 BRAUN 1943, 515; ugyanezt említette RÉAU 1958, 905.

50 URBAN 1997; in: GROß–URBAN 1997, 253–254.

51 Így gondolta BRAUN 1943, 516–517. Szerinte korábbi lúd-ábrázolás nem található Németországban.

52 JÜRGENSEN 1910, 47; JÜRGENSEN idéz egy brabanti szerzőt, Thomas Cantimpranust, aki a következőket írta egy Márton napi ünnepről: *Quod autem obscœna carmina finguntur a daemonibus et perditorum mentibus immituntur, quidam daemon nequissimus, qui in Nivella urbe Brabantiae puellam nobilem anno domini 1216 prosequabatur, manifeste populis audientibus dixit: cantum hunc celebrem de Martino ego cum collega meo composui et per diversas terras Galliae et Theutonae promulgavi. Erat autem cantus turpissimus et plenus luxuriosis plausibus.* SAUERMANN 1973, 391.

53 JÜRGENSEN 1910; lásd továbbá: SARTORI, Martinslied, HwbAbergel Bd- 5.; MEZGER 1997; SAUERMANN 1973.

éneket idézem, amelynek sora Sulpitius Severustól származik,⁵⁴ és éppen Sabariát ismétli minden versszakban: *Sant Merten wöln loben wir;/ Der vns auß most kan machen bier./ Zabarie ducatus pannonie.*⁵⁵ *Ein gute gans, ein gute gans./ Ein feyste gans, ein gute gans./ Ein gute feyste gans / Kumbt her, kumbt her! / Venite jr lieben gsellen on sorgen!*

A Márton és lúd viszonya a dalokban különböző volt. A lúd lehet Márton madara, megmentheti a farkastól, vétkéért bűnhődnie kell stb. Mivel a dalok nem vallásos énekek voltak, nem templomban, hanem mulatságokon hangzottak el, ezért eredetüket szakrális körön kívül is kereshetjük. A lúd sorsa egyébként nem volt irigylésre méltó: a kakassütéssel rokon népszokás közben ölték meg, és esetenként a kivégzését megelőző bírósági tárgyalást is előadták.⁵⁶

J. Braun egy rövid mondatban nem tartotta lehetségesnek, hogy a lúd-attribútum a népszokások köréből származzon.⁵⁷ A Martinsliedek földrajzi elterjedése valóban mintha erősítené véleményét. Ugyanis a dalok és az ábrázolások elterjedése nem esik egybe, sőt mindegyik jól körülhatárolható. A dalok Észak-Németországban, Hollandiában és a Rajnavidéken terjedtek el, a lúd-attribútuma pedig Bajorországban. Lehetséges persze, hogy éppen ez a körülmény könnyítette meg a lúd beemelését a szakrális művészetbe. Bajorországban a lúd nem kapott annyira profán, szekularizált szerepet, mint máshol Németországban, ahol a dalokat énekelték. A pannonthalmi kódex képei, amelyek viszonylag koraiak és a szakrális területen mondhatni egyedi ábrázolások, mégis azt tanúsítják, hogy a szenthez valójában a sült liba kapcsolódik. Ezen, a legkorábbi magyarországi ábrázoláson azonban nemcsak a bajor-osztrák hatás lelehető fel, hanem minden bizonnyal a reformációt létrehozó közhangulat is tetten érhető, ha egy szent jellemzésére profán témából, a Márton-napi mulatságból választottak attribútumot.⁵⁸ Ez, a ludak sorsának végét bemutató kulináris jelkép később megszelídült, és a szent püspök mellett ülő, vagy a kezében tartott madárrá változott.

Honnan és miért került a lúd ezekbe az énekekbe? A válaszhoz tudnunk kell, hogy Szent Márton ünnepéhez és személyéhez igen korán népszokások sora tapad. A népszerű és ismert szent november 11-én halt meg, és ez a nap lett az ünnepe, amely praktikusán is alkalmas az ünneplésre:⁵⁹ fontos őszi határnap volt, ami lehetőséget teremtett a mulatságokra. Szent Márton napja Európa-szerte nemcsak kiemelt ünnep, hanem a legfontosabb őszi határnap, a fizetések, tartozások, jobbagyszolgáltatások napja volt.⁶⁰ A pásztorok ekkor számoltak el az állatokkal. Mindez ünneplésre adott lehetőséget, amelyet elősegített,

54 JÜRGENSEN 1910, 139, Nr. 111 (G. FORSTER: Frische Teutsche Liedlein II. Theil. Nürnberg 1540, Nr. 4. alapján).

55 A Sulpicius-életrajzból átvett megjegyzés – mint a Szent Márton-életrajzok általában – hozzájárultak Sabaria nevének az ismertségéhez, hogy a legkorábbi világtérképeken is feltüntették nevét; német nyelvterületen azonosítani is tudták a helyet, amint a Legenda aurea wien-i kódexének olvasója, aki a Szent Márton legenda mellett feljegyezte: *Sabaria est civitas dicta Stainamanger in Ungaria, diocesis Jauriensis id est Raab* (idézi: MADAS 1992, 94. Anm. 5.)

56 JÜRGENSEN 1910, MEZGER 1997, 199–300.

57 BRAUN 1943, 518.

58 Lúdhöz kapcsolódó étkezési szokások fennmaradását és terjedését elősegítette Luther Martin keresztnéve: Hamburgban még a portréjára is ráfestették (RÉAU 1951, 905). A Martinsliedeknek is egy külön csoportja köthető evangélikus területen őhozza: SAUERMANN 1973, 409–412.

59 Az azonban, hogy az ünnep az őszi és a tél közé esett, aligha tette a vándorlúdak védőjévé, amint azt L. Réau gondolta (RÉAU 1958, 905).

60 SARTORI 1710–1712, MEZGER 1997, 273, BÁLINT 1977, II. 518

hogyan az újbor is ez időre forrt ki:⁶¹ a szent és a bor kapcsolata egyébként is régre nyúlik vissza. Alig fiatalabb Szent Mártonnál, noha a Sulpitius-életrajzban erre sincsen semmilyen utalás, de Tours-i Gergely már írt róla.⁶² November 11-ének azonban nemcsak a mindennapi életben volt jelentősége, hanem a középkori vallási életben is határnapnak számított. Az őszi, a karácsonyt megelőző negyven napos böjti időszak kezdete volt,⁶³ ami szükségszerűen együtt járt az ünnep előtt mulatságok tartásával, hasonlóan a húsvétot megelőző böjt előtti farsangi időszakhoz. Hogy a Márton-naphoz kapcsolódó mulatságok korán megkezdődtek, azt az 590-ben tartott auxerre-i zsinat V. kánonja tanúsítja,⁶⁴ amely megtiltja az ünnep előtti vigília tartását.

Kétségtelen, hogy elérhetősége miatt a lúd a köznép számára jelenthette a még beszerezhető ünnepi fogást. Elég volt-e ez önmagában ahhoz, hogy az ünnepen énekelt dalokban olyannyira kiemelt szerephez jusson, majd a szent jelképévé váljon? A lúd, mint *pars pro toto* az ünnep jelképe lett.⁶⁵ Ha a lúd olyannyira a Márton-napi mulatságok jelképévé vált, akkor a lúdnak a dalok létrejöttékor még kellett szimbolikus jelentést hordoznia Németországban. Mivel a szenttel kapcsolatos életrajzokban és legendákban a lúd nem jelenik meg, a Mártonhoz való kapcsolódását jogos a vallási életen kívül keresni.

A lúdon mint a keresztény művészet jelrendszerében szerepet játszó állaton, hamar túlléphettünk.⁶⁶ A lúdnak (beleértve az *Anatidae* családot, tehát a kacsákat és a hattyúkat) a keresztény ábrázolásokon különösebb szerepük nem volt. Nem tartoznak sem a jót, sem a gonoszt jelképező állatok közé, mint az ókeresztény ábrázolásokon a bárány, a szarvas, a páva, a hal vagy az oroszlán és a kígyó.

A kacsák, ludak és hattyúk a görög-latin és kelta néphitben nem tartoztak a kedvező előjelű madarak közé.⁶⁷ A ludak pozitív szerepe tulajdonképpen kimerült a capitoliumi ludak gágogásában, amellyel az éber madarak riasztották az ostromban elfáradt, alvó őrséget, amikor Brennus galljai éjszaka megkísérelték elfoglalni a Capitoliumot.⁶⁸ Az esemény reális, mert közismert a ludak ébersége. A hazai tudás szerint a ludak éjszaka is jelzik a váratlan vendéget. Más kérdés persze, hogy Iuno Moneta szentélyében a Capitoliumon miért tartottak ludakat, amikor egyébként nem tudunk arról, hogy a madár az istennőnek szentelt állatok közé tartozott volna.⁶⁹ Európában az *Anatidae* család fajai inkább az alvilággal álltak kapcsolatban, szemben a finnugor mitológiákkal, ahol a kacsza pozitív szerepet játszik a tenger fenekéről felhozott föld és a szárazföld keletkezésének mondája

61 MEZGER 1997, 274, 276–7; Bálint 1977, II. 521; A szent és a bor kapcsolata korábban mutatható ki, mint a lúd: SAUERMAN 1973, 392.

62 JÜRGENSEN 1910, 57. MEZGER 1997, 274; Gregorius Turonensis, Liber in gloria confessorum (MGH SS Merovingicarum I. 754; Gregorius Turonensis, De virtutibus s. Martini II, 16: *Beatissime Martine, transmittite mihi in hac sancta solemnitate aliquid vini, ne epulantibus aliis ego jejunius remaneam*, MGH SS rerum Merovingicarum I. 614; Gregorius Turonensis, Historia Francorum V, 21 (MGH SS rerum Merovingicarum I. 219): *Inghitrudis autem religiosa consuetudinem habebat, aquam de sepulchrum sancti Martini collegere. Qua aqua deficiente, rogat, vas cum vino ad beati tumulum deportari.*

63 MEZGER 1997, 273; BÁLINT 1977, II. 518.

64 *Etiam pervigilia, quas in honorem domni Martini observabant, omnimodo prohibentur.* Idézi: JÜRGENSEN 1910, 47; HEFELE, Concilgeschichte III 1877, 38, 476.

65 MEZGER 1997, 284

66 Vö. HERMANN 1962, 449

67 A lúd Németországban is általában szerencsétlenség előjele: TYLOR, Gans, HwbAbergl. Bd. 3, 293, 295.

68 Livius V, 47; Lucretius 4, 681; Vergilius, Aeneis 8, 655 stb.

69 A lehetőségekről lásd: SIMON, E., Die Götter der Römer, München 1990, 103–104.

miatt. Európában a három elemet: a földet, a vizet és a levegőt egyaránt birtokló a madarak általában az alvilággal, a halállal állnak kapcsolatban. Gondoljunk Penelopéra, aki ajándékként apósa számára halotti leplet sző:⁷⁰ Penelope neve egyfajta vízikacsát jelent.⁷¹ Vagy gondoljunk az – ugyan rekonstruált – roquepertuse-i koponyákkal kirakott kelta kőkapura, amelynek a tetején jól megtermett liba ül.⁷² Nem a kacsafélék ilyen, a halottakhoz fűződő szerepének maradványa-e a római kori halotti kocsik szekrénytartó végeinek hattyú- vagy kacsafejben végződő kiképzése? Aligha csak díszítő motívum a VI. századi thebai dombrormű, amelyen egy sas kacsát tart a karmai között és készül szétmargangolni. Az óeurópai néphitét át- meg átszövő hiedelemvilágot éppen csak érintettem ezzel a néhány adattal, jelezve a kacsafélék alvilági kapcsolatát.

A ludak hazai szimbolikus jelentésével kapcsolatban fontos lehet a szónak egy kel- lőképpen nem magyarázott használata a magyar nyelvben.⁷³ A középkori jogi szóhasználatban az esküszegőt, a hamisan esküvőt *ludasnak*, latinul *aucariusnak* nevezték.⁷⁴ Az esküszegőknek ugyanis egy döglött ludat ábrázoló táblát akasztottak a nyakába. Később ez a jelentés elavult,⁷⁵ bár mondásokban csaló, hamis értelemben ma is használjuk a szót.⁷⁶ Függetlenül a szokás ismeretlen eredetétől, kétségtelen: a lúdnak nem volt becsülete a népszokásokban, és ez csak erősíthette a Márton-napi „lúdmészárlást”.

Honnan kerülhetett Szent Márton társaságába és a dalokba a lúd, azt a XIX. század végén már megállapították, és az elgondolás újabb emlékek előkerülésével megerősödött: a római császárkorban a ludak Mars isten mellett olyan kontextusban jelennek meg, amiből a madár kelta/germán hitvilágból való eredetére lehet következtetni.⁷⁷ A lúd sok emléken Mars (Thincsus, akivel Ziu-Tyr germán istent azonosították⁷⁸) mellett áll.⁷⁹ A madár különösebb szerepéről azonban a germán mitológiában nem tudunk,⁸⁰ de leletek ábrázolá-

70 Penelope nevének eredetéről csak késői források maradtak fenn: hogy ti. eredetileg Arnaia vagy Arnakia volt a neve; amikor Nauplios tengerbe dobta, egyfajta kacsák mentették ki, és ezért nevezték el róluk: E. WÜST, Penelope, PWRE 19, 1938, 461.

71 Peneloperől: E. WÜST, Penelope, PWRE 19, 1938, 461, 467, REBUFFAT-EMMANUEL, DENISE, Les miroirs étrusques de la Collection Dutuit au Petit Palais, Monuments et Mémoires, Fond. E. Piot, 60, 1976, 35-37; KRETSCHMER P., Penelope, Anzeiger, Wien 82:9, 1945, 80–93; HERMANN 1962, 440; KERÉNYI K., Görög mitológia, Budapest 1977, 394.

72 BIRKHAN, H., Kelten. Bilder ihrer Kultur, Wien 1999, 458. kép.

73 A magyar nyelv történeti és etimológiai szótára II., Budapest 1970, 798; KERTÉSZ M., MNY 8, 1912, 106; Ua: Szokásmondások 233, RÉTHEI PRIKKEL, MNY, 8, 1912, 157; Ua. MNY 16, 1920, 119; HORGER A., Magyar szavak története, Bp. 1924, 116.; A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára, Budapest 1967, II. 797–798.

74 Werbőczy István írta Hármaskönyvben (Tripartitum opus juris consuetudinarii incltyi regni Hungariae II, § 30: *de poena perjuratorum, et aucariorum, Ludas appellationum: unde iusto dei, et humano iudicio, quilibet fidefragus, et periurus, (quem nos communi vocabulo aucarium, hoc est: ludas appellamus) acriter et puniendus.* Magyar törvénytar, Werbőczy István Hármaskönyve, Budapest 1897, 292–293.

75 Pápai Páriz Ferenc szótárában megadja a *ludas* perjurus jelentését (1767-es kiadás, 214. oldal), a latin részben azonban *aucarius* már nem szerepel.

76 RÉTHEI PRIKKEL M., Ludas, Magyar Nyelv 8, 1912, 160–162.

77 WERNER 1941, 35–43 és a következő jegyzet irodalma.

78 TIEFENBACH 2001, 343–345.

79 Az ábrázolásokat összegyűjtötte: WERNER 1941, 40; a cikkemben a lúd-attribútum római császárkori előzményeire csak utalok; a témára az emlékek közt fellelhető pannoniai összefüggéseik miatt vissza fogok térni. A lúdról, mint Tyr állatáról lásd: MÖLLER 1886, 321–331, MÜNSTERBERG, R., Österreichische Jahreshefte 11, 1908, 231.; WERNER 1941, 40; KRÜGER 1949–1950, 53; BAUCHHENS 1984, 578.

80 NEDOMA 1997, 433; BIRKHAN 1970, 511.

saiból erre következtetni lehet⁸¹ (ott látjuk a thorsbergi korongon az ülő Mars mellett, és ugyanonnan egy állatfrízes lemezen is a germán istenekhez kapcsolható többi állat: kígyó-farkú ló, kecske, vaddisznó és farkas társaságában,⁸² köemlékeken,⁸³ díszpáncélokön⁸⁴).

*Szent Márton és a koldus a petersbergi egykori apátsági templom apszisának freskóján
(GROB-URBAN, 1997, 199)*

Hogy a lúd antik eredetű és a népi hiedelemvilágból került el Szent Márton mellé, arra a lehetőségre a Martinsliedekkel foglalkozva W. Jürgensen gondolt.⁸⁵ Ő Fr. Möller cikkére támaszkodva következtetett arra, hogy a lúd a Marssal azonosított Thincsus madara volt.⁸⁶ Jürgensent véleményében az is erősítette, hogy a másik madár, amelyet a Szent Márton napi dalokban szintén emlegetnek,⁸⁷ a „*Sünte Mertsvögelken*” a pirossapkás fekete har-kály, ugyancsak a római Mars madara.⁸⁸ E tekintetben különösen fontos a petersbergi

81 WERNER 1941, 42.

82 WERNER 1941, KRÜGER 1953,

83 BAUCHHENS 577–578

84 BORHY L., Zwei neue Parade-Brustplatten im Ungarischen Nationalmuseum, Bayerische Vorgeschichtsblätter 55, 1990, 300–306.; Ua: Gans oder Adler? Bemerkungen zu den Motiven römischer Paraderüstungen, in: Beiträge zu römischer und barbarischer Bewaffung in den ersten vier nachchristlichen Jahrhunderten, Akten des 2. Internationalen Kolloquiums in Marburg a. d. Lahn, hrsg. von Claus von Carnap-Bornheim, Lublin-Marburg 1994, 145–153.

85 JÜRGENSEN 1910, 62–72.

86 MÖLLER 1886, 321

87 SARTORI, Martinsvogel, HwbAbergl. 5, 1724–25.

88 SIMON 1990, 137 további irodalommal.

(Erdweg bei Dachau) egykori bencés apátsági templom északi apszisának freskója⁸⁹ (2. kép). Az 1104-ben alapított templom freskója 1110 körül készült és Szent Márton a témája: a bal felében a köpenyosztást, a másikon a püspöki székbe ültetését ábrázolja. A bal oldalon koldus vállán egy madár áll,⁹⁰ amely lúd nem, de harkály lehet (2. kép).

Lehetséges-e, hogy egy, a római császárkorból adatolt, és a germán mitológiából eredő attribútum évszázadok múlva egy keresztény szenttel kapcsolatban a román korban bukkan fel ismét? Az elgondolás mellett kétféle módon lehet érvelni. Egyrészt láttuk: a keresztény, vallásos tiszteletből Márton és a lúd kapcsolata nem értelmezhető. A ludak a népszokások köréből és nem az egyházi kultuszból kerültek a szent társaságába. Olyan területről, ahol a pogány hagyományok különféle intenzitással leginkább tovább éltek, miután az egykori vallásos kultusz népszokássá alakult át. Másrészt érvelhetünk a Mártonhoz kapcsolható ludak legkorábbi említéseivel, a ludakkal kapcsolatos hiedelmekkel, és általában a pogány szokások és hiedelmek kimutatható továbbélésével Németországban.

A lúd eredetét keresve fel kell figyelniünk az első kereszteshadjárat (1096) egy különleges eseményére,⁹¹ amelyen Aacheni Albert kanonok botráncozott meg, amikor a keresztetek hibáiról írt.⁹² Az Emicho leiningeni gróf seregébe gyűlteknél „Volt egy másik, utálatos bűn is az egyszerű, ostoba és esztelen könnyelmű nép gyülekezetében, ami nem kétséges, hogy gyűlöletes volt az Úrnak és hihetetlen minden hívőnek. Azt hiszik, hogy egy ludat eltöltött az isteni Lélek, és nem különben egy kecskegidát is, és ezeket tették meg vezetőikül erre a második jeruzsálemi útra, őket nagyon is imádták és állatias erkölccsel ezekre figyeltek lelkük minden igyekezetével. Álljon távol a hívő szívektől az (a hiedelem), hogy az Úr Jézus azt akarná, hogy legszentebb testének sírját oktalan és érzéketlen állatok látogassák”. Albertus háborgása érthető. Aligha lehet másról szó, mint arról, hogy valamiképpen pogány hiedelem éledt fel az egyszerű emberek tömegében, akiknek fogalmuk sem volt arról, hogy milyen irányban induljanak Jeruzsálem felé. Mivel háborús feladat teljesítéséről volt szó, nem lehetetlen, hogy azért választottak segítségül ludat és kecskét, mert ezek az állatok hiedelmeikben valamiképpen a harccal függtek össze. A kecskebak Thor (Donar) szent állata volt: a kocsiját két kecskebak húzta.⁹³ A lúd ugyan nem Szent Mártonnal kapcsolatban fordul elő, viszont olyan környezetről tanúskodik, ahol a ludaknak a harci tevékenységgel van kapcsolata, ami az egykori Mars-Thincsus hiedelem maradványa is lehet.

Fontos az is, hogy a lúd Németországban a XV. század végénél jóval korábban feltűnik, ha nem is közvetlenül Márton mellett, a lábánál vagy a kezében, de mégis vele kapcsolatban. Az altdorf-weingarteni Szent Márton-monostor apátja, Berthold⁹⁴ (1200–1232)

89 A freskót 1902–1907 között restaurálták, ezért Jürgensen még nem ismerhette. G. Dehio, *Handbuch der Deutschen Kunstdenkmäler, Bayern IV.*, bearbeitet von E. GÖTZ usw., 1990, 956–957.

90 URBAN 1997, 199; a trónon ülő Szent Mártont ábrázoló képrészletet közölte: LŐRINCZ 2000, 117, 59. kép

91 A lúd-történetet említi: RUNCIMAN, Steven. A kereszties hadjáratok története, Budapest 1999, 114. A *History of the Crusades*, Cambridge UP 1995, I. 1. könyv 2. fejezet

92 Aachen Albertus, *Historia Hierosolymitana I*, Cap. 31. Migne, PL CLXVI, 410: *Fuit et aliud scelus detestabile in hac congregatione pedestris populi stulti et vesanae levitatis, quod Domino odibile et omnibus fidelibus, incredibile non dubitatur. Anserem quemdam divino Spiritu asserebant afflatum, et capellam non minus eodem repletam, et has sibi duces huius secundae viae fecerant in Jerusalem, quas et nimium venerabantur, ac bestiali more his intendebant ez tota animi intentione. Quod absit a fidelibus cordibus, ut Dominus Jesus a brutis animalibus et insensatis sepulcrum sui sanctissimi corporis visitari velit...*

93 DE VRIES 1956 II, 361 és BECK, W., Ziege, RGA 34, 2007, 527.

94 KRUSE 1997, 108.

által készítettett sacramentarium⁹⁵ (1217) egyik lapját díszítették olyan festménnyel, amelynek négy sarkában jól felismerhető ludat ábrázoltak.⁹⁶ Továbbá: ha az eseménynél későbbi híradás hiteles, akkor XII. századi a legkorábbi adat, amely Márton és egy lúd kapcsolatára mutat: Anton von Schnakenburg beszélt el, hogy 1171-ben Othelric von Svalenberg a korvey-i szerzeteseknek, mivel ő is a fraternitashoz tartozott, Márton napján egy ezüst ludat ajándékozott.⁹⁷ Ez jele lehet annak, hogy Márton és a lúd kapcsolata régebbi a daloknál. Azt pedig tudjuk – csak két forráscsoportot említve – a zsinati tiltó határozatokból⁹⁸ és az *Indiculus superstitionis et paganiarum*-ból,⁹⁹ hogy a pogány valláshoz kapcsolódó hiedelmek és szokások milyen sokáig fennmaradtak Németországban.¹⁰⁰ Ezekből a szokásokból ma már aligha meghatározható módon került a lúd Szent Márton mellé. A Mars és a belőle származó Martinus név összekapcsolásában bizonyára szerepe volt a germán istennel azonosított Tiwaz / Ziu-Tyr isten napjának, a keddeknek, amelynek latin nevét, *dies Martis* a középkorban mindvégig ismerték. Azaz a germán isten azonosítása Mars-szal nem ment feledésbe,¹⁰¹ és a pogány istenhez kapcsolódó hiedelmek Martinushoz kerültek. Szent Márton latin neve, a Martinus és a germán istennel azonosított Mars nevének hasonlósága ismert maradt, és a pogány istent megőrző egyes népszokások a lúddal együtt a keresztény népi ünnepléshez kerültek. Nem feledkezhetünk el arról, hogy az egyház nem mindig és nem mindenben törekedett a pogány szokások megsemmisítésére. Gondoljunk Nagy Szent Gergely pápának az angliai térítőkhöz intézett figyelmeztetésére:¹⁰² „*a pogány bálványok szentélyeit nem kell lerombolni, csak a bennük lévő szobrokat. Hintse meg szentelt vízzel a pogány templomokat, építsenek ide oltárokot, helyezzenek el benne szent ereklyéket, hogy ezekben a templomokban ne a démonokat tiszteljék, hanem az igaz Istent imádják*”.

Összefoglalom az elmondottakat: a lúd Szent Mártonhoz kapcsolódó vallási szövegekben, életrajzokban és legendákban nem szerepel. Megjelenése legkorábban a XII. századtól bizonyítható, esetleg a szent vallásos tiszteletével kapcsolatban. Észak-Németországban és Észak-Rajna-vidéken terjedt el az ünneppel kapcsolatos mulatságokon énekelt dalokban, de egy-egy esetben feltűnik a könyvfestészetben és Szent Mártonhoz kapcsolódó egyéb szokásokban is. A Márton-napi mulatságokon, amint azt a dalok tanúsítják, a lúd olyan kiemelt szerephez jutott, ami egyedül az étkezési szokásból aligha magyarázható. A lúdnak ez a jelentősége a népi hiedelemvilágnak abból a rétegeből származik, amelyben a ludakhoz kapcsolódó pogány maradványok egy része megőrződött. Martinust a katonai múltja és a Marsból képzett neve alapján a népi mulatságokban a római Marssal azonosí-

95 New York, Pierpont Morgan Library MS 710, fol 125v/126r

96 KRUSE 1997, 120, Abb. 14

97 JÜRGENSEN 1910, 62

98 HEFELE, Carl Joseph, Concilgeschichte, III. Freiburg im Bresgau 1858, 23, 38, 51, 71, 75, 90, 98, 289, 308, 310, 320, 466, 483, 486, 574, 577, 594, 595, 598, 626, 649

99 SCHMID-WIEGAND 2000, 369–384.

100 A pogány szokások továbbéléséhez lásd: BOUDRIOT, Wilhelm, Die altgermanische Religion in der amtlichen kirchlichen Literatur des Abendlandes vom 5. bis 11. Jahrhundert, Bonn 1928, HERMENING, G., Superstitio. Überlieferungs- und theoriegeschichtliche Untersuchung zur kirchlich-theologischen Aberglaubensliteratur des Mittelalters, 1979, és SCHMID-WIEGAND, R., Spuren paganer Religiosität in der frühmittelalterlichen Leges, in: Iconologia sacra (Festschrift K. Hauck) 1994, 249–262.

101 J., INSLEY, Kultische Namen II. RGA Bd., 17, 2001, 427; TIEFENBACH 2001, 344.

102 Gregorius Magnus ep. XI., 56, Mellitushoz: MARKUS, R. A., Nagy Szent Gergely és kora, Budapest 2004, 249.

tott germán istennel kapcsolták össze. A római császárkori emlékeken a Mars Thincsus mellett álló lúd a kora középkor folyamán, részleteiben ma már meg nem állapítható úton és módon a jól ismert és népszerű szenthez tapadt, amit a külső körülmények: az ősz Szent Márton-nap körüli vallásos tisztelet és a profán szokások elősegítettek. Később, a XV. század végén a lúd, már „élő állapotban” a szent ábrázolásai mellé került.

RÖVIDÍTÉSEK ÉS IRODALOM

- BAUCHHENS 1984 Bauchhens, G., Ares/Mars III: 21 Mars mit Gans, *Lexicon Iconographicum Mythologiae* II:1, Zürich-München, 1984, 577–578
- BÁLINT 1977 Bálint Sándor, *Ünnepi kalendárium I-II*, Budapest 1977
- BECK 1997 Beck, O., Martinspatrozinien in Südwestdeutschland, in: *Groß-Urban* 1997, 63–100
- BERKOVITS 1929 Berkovits I., A budapesti Egyetemi Könyvtár pannonhalmi kódexe, *Magyar Művészet* 1929, 181–196,
- BERKOVITS 1931 Berkovits Ilona, A budapesti egyetemi könyvtár festett kéziratának egy csoportja, *MKSz* 1931, 15–18
- BERKOVITS 1965 Berkovits Ilona, *Magyar kódexek a XI-XVI. században*, Budapest 1965
- BHL
- BIRKHAN 1979 Birkhan, Helmut, Germanen und Kelten bis zum Ausgang der Römerzeit. SB Wien, Bd. 272, Wien 1970
- BOSCH 1959 Bosch, Johannes van den, *Capa, basilica, monasterium et le cult de saint Martin de Tours*, Nijmegen 1959
- BRAUN 1943 Braun, Joseph SJ., *Tracht und Attribute der Heiligen in der deutschen Kunst*, Stuttgart 1943
- DE VRIES, 1956 De Vries, J., *Altgermanische Religionsgeschichte I-II*, Berlin 1956
- EXNER 1989 Exner, Matthias, *Die Fresken der Krypta von St. Maximin in Trier und ihre Stellung in der spätkarolingischen Wandmalerei*, *Trierer Zeitschrift Beihefte* 10, Trier 1989
- FONTAINE 1967 Fontaine, Jacques, *Sulpice Sévère, Vie de saint Martin, Sources Chretiennes* 133–135, Paris 1967
- FRANK 1997 Frank, Karl Suso, *Martin von Tours und die Anfänge seiner Verehrung*, in: *Groß-Urban* 1997, 21–62.
- GERLACH 1972 Gerlach, S., *Tier, Tiere*, *Lexikon* 4, 1972, 315–317
- GROß-URBAN 1997 Groß, Werner – Urban, Wolfgang, *Martin von Tours – Ein Heilig Europas*, 1997
- HAHN 1926 Hahn, Edmund Gans, *Reallexikon der Vorgeschichte* Bd. IV, 167–168
- HEINZELMANN 2001 Heinzelmann, Martin, *Martin von Tours*, *RGA* 19, 2001, 365–369
- HERMANN 1962 Hermann, A., *Gans*, *RACHr* Bd. V., Stuttgart 1962, 33–455
- HERMANN 1962 Hermann, A., *Ente*, *RACHr* V., Stuttgart 1962, 433–455
- HwbAbergl *Handwörterbuch der deutschen Aberglaubens* (hrsg. von Hans Bächtold-Stäubli und Eduard Hoffmann-Krayer, 1927., rep. 1987
- JÜRGENSEN 1910 Jürgensen, W., *Martinslieder. Untersuchungen und Texte Wort und Brauch* 6. Heft. Bresslau 1910
- KIMPEL 1974 Kimpel, S., *Martin von Tours*, *Lexikon* VII, 1974, 572–579
- KRUSE 1997 Kruse, Norbert, *Martinskirche, Martinskloster, Martinskult in Altorf-Weingarten*, in: *GROß-URBAN* 1997, 101–124
- KRÜGER 1949-1950 Krüger, E., *Das Tierfries-Beschlagstück aus dem Moorfund von Thorsberg*, *Præhist. Zt.* 34-35, 1949-1950, 112–124
- KÜNSTLE 1926 Künstle, Karl, *Ikonographie der christlichen Kunst II. Ikonographie der Heiligen*, Freiburg i. Br. 1926
- LECOY DE LA MARCHE 1881 Lecoy de la Marche, A., *St. Martin, Tours*, 1881
- LENGVÁRI 1997 Lengvári I., *Les débats sur le lieu de naissance de saint Martin de Tours. Aperçu historiographique. XVIe centenaire de la mort de saint Martin. Mémoires de la Société Archéologique de Touraine. Colloque Universitaire* 1997, 291–300
- LEXIKON *Lexikon der christlichen Ikonographie* (Herder, Freiburg Roma-Wien)

- LŐRINCZ 2000 Lőrincz Zoltán, Szent Márton, Savaria szülötte, Szombathely 2000
MADAS 1992 Madas Edit, A Legenda aurea a középkori Magyarországon, Magyar Könyvszemle 108, 1992, 93–99
MEZGER 1997 Mezger, Werner, „Brenne auf mein Blick” Zur Entwicklung, Funktion und Bedeutung der Brauchtum der Martinstages, in: GROß-URBAN 1997, 273–350
MGH Monumenta Germaniae Historica
MIKÓ 1996 Mikó Á., Tolnai Máté főapát és a reneszánsz művészet emlékei Pannonhalmán (1500–1535), in: Mons Sacer 996–1996 I. Pannonhalma 1996, 571–578
MÖLLER 1886 Möller, Franz, Die Gans auf Denkmälern des Mars, Westdeutsche Zeitschrift, 5, 1886, 322–331
NAHMER Nahmer, D. von der, Martin v. Tours, LexMitt 6, 1993, 344–345
NEDOMA 1997 Nedoma, R., Gans, RGA Bd. 10, 1997, 431–433
OLCK 1912 Olck, Gans, PWRE VII 709, Stuttgart 1912
PWRE Pauly-Wissowa-Kroll, Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft, Stuttgart
RACHR Reallexikon für Antike und Christentums, hg. Von Th. Klauser, Stuttgart
RADÓ 1973 Radó Policarpus, OSB, Libri liturgici manuscripti Bibliothecarum Hungariae et limitropharum regionum, Budapest 1973, Nr. 54, 245–248
RÉAU 1958 Réau, Louis, Iconographie de l’art Chrétien III., Iconographie des Saintes I-III. Paris 1958
REGNIER 1944 Regnier A., Szent Márton élete. Fordította és 9. fejezetet írta Rogács Ferenc, Szombathely 1944
RGA Reallexikon der germanischen Altertumskunde
RÓMER 1863 Rómer Flóris, Győri Történeti és Régészeti Füzetek 1863, 1–13
SARTORI Sartori, Martin, Hl. In: HwbdA Bd. 5., 1708–1715
SAUERMANN 1973 Sauermann, D., Martinslied, in: R. W. Brednich - L. Röhrich - W. Suppan (hrsg): Handbuch des Volksliedes Bd.1. München 1973, 391-417
SCHMIDT-WIEGAND 2000 Schmidt-Wiegand, R., Indiculus superstitionum et pagianarum, RGA 15, 2000, 369–384
SCHREINER 1999 Schreiner, K., Schutzherr, Schlachtenhelfer, Friedensstifter. Die Verehrung Martin von Tours in politischen Kontexten des Mittelalters, Rottenburger Jahrbuch für Kichengeschichte, 18, 1999, 89–110
STANCLIFFE 1983 Stancliffe, C., St. Martin and his Hagiographer, 1983
SZENT MÁRTON EMLÉKE 1999 Szent Márton emléke, szerk. Pusztay János (Documenta Savariensia I.), Szombathely 1999
TIEFENBACH 2001 Tiefenbach, H., Mars Thincsus, RGA 19, 2001, 343–345
TÓTH 1975 Tóth Endre, Szent Márton pannonhalmi születéshely-legendájának kialakulása, Vigilia 39, 1975, 306–312
URBAN 1997 Urban, E., Der Heilige am Throne Christi. Die Darstellungen des hl. Martin im Überblick von der Spätantike bis zur Gegenwart, GROß-URBAN 1997, 193–227
WEHLI 1996a Wehli Tünde, Evangelistar und Benedictionale aus Pannonhalma, Acta Historiae Artium 38, 1996, 108–115
WEHLI 1996b Wehli Tünde, Pannonhalmi Evangelistarium és Benedictionale, in: Mons Sacer 996–1996 I. Pannonhalma 1996, 584–587
WEHLI 1996c Wehli Tünde, Pannonhalmi evangelistarium. Kísérőtanulmány a budapesti Egyetemi Könyvtár Cod. lat. 113.-as jelzetű kódexe hasonmás kiadványához, Budapest Helikon 1996
WEHLI 1997 Wehli Tünde, La figure de saint Martin dans l’art médiéval de Hongrie, XVIe centenaire de la mort de saint Martin. Mémoires de la Société Archéologique de Touraine. Colloque Universitaire 1997, 279–290
WEHLI 1999 Wehli Tünde, Szent Márton alakja a középkori Magyarország művészetében, in: SZENT MÁRTON EMLÉKE 1999, 89–109
WÜST 1938 Wüst, E., Penelope, PWRE Bd. 19, Stuttgart 1938, 460–493